

Ernesto Che Guevara braziliai látogatásának szerepe Jânio Quadros bukásában

Krajcsi Sándor Roland

PhD-hallgató, ELTE BTK TDI Új- és Jelenkori Egyetemes Történelem Doktori program; krajcsi17@outlook.hu; ORCID: 0009-0000-2684-5085

Abstract

The Role of Ernesto Che Guevara's Visit to Brazil in the Fall of Jânio Quadros

Perhaps a lesser-known aspect of Brazil's history is the one-day official visit to Brazil by Cuban revolutionary Ernesto Che Guevara in 1961. Nevertheless, it is still significant due to the high cost of the diplomatic visit. After the meeting, President Janio Quadros lost his position, and Guevara's visit had sparked protests in the country. This paper aims to explore the meeting and its background in more depth. In doing so, it will provide Hungarian historians an insight into an event that is a significant and sensational part of Brazilian history but has not yet received enough attention in Hungarian historiography.

Keywords Cuba, Brazil, Jânio Quadros, Che Guevara, diplomacy, foreign policy, independence

A független Brazília 200 éves története nem volt mentes az izgalmasabbnál izgalmasabb, fordulatokkal teli eseményektől. Ezek közé tartozik az az eset is, amikor a híres-hírhedt argentin származású kubai forradalmár, Ernesto Che Guevara 1961-ben Brazíliába látogatott az akkori elnök, Jânio Quadros meghívására. Egy diplomáciai látogatás általában mindig nagy jelentőséggel bír a fogadó ország számára, főleg akkor, ha egy olyan személy érkezik a vendéglátó államba, mint amilyen Che Guevara volt. A kubai forradalmár látogatása azonban különösen emlékezetes maradt Brazília számára, annak ellenére, hogy a Commandante csupán egyetlen napot töltött az országban. Látogatását követően ugyanis

váratlanul lemondott a brazil elnök. De pontosa miért is? Illetve ebben volt-e bármiféle szerepe annak, hogy Guevarát meghívta az országba? Egyáltalán mi okból hívta meg a brazil elnök Guevarát Brazíliába? Jelen írás ezen kérdésekre keresi a választ amellet, hogy ismerteti Ernesto Che Guevara Brazíliába való látogatásának előzményeit, valamint a forradalmár álláspontját az 1960-as évek elején útjára indított új, független brazil külpolitikai törekvésekről.

Jânio Quadros és a független brazil külpolitika

Brazília külpolitikáját és gazdaságát a 20. század elején, az 1929–1933-as gazdasági világválság nyomán az importhelyettesítő gazdaságpolitikára állította át, ezzel szakítva az addigi exportorientált külpolitikájával. Ennek megvalósításához azonban a belső ipar fejlesztésére volt szükség, amely az 1930-as évektől kezdődően gyors fejlődésnek indult, s ez a lendület egészen az 1950-es évek végéig fennállt, mígnem az 1960-as évtized beköszöntére lelassult.¹ Ennek hátterében az '50-es évek külpolitikai változásai álltak, mindenekelőtt Japán és Nyugat-Európa gazdasági talpraállása és megerősödése, a dekolonizáció folyamatának megindulása, amely a nemzetközi közösség kibővülését és újabb gazdasági szereplők megjelenését eredményezte a világgazdaság színpadán. Továbbá a szóban forgó évtizedben vette kezdetét a szocialista blokk konszolidációja, illetve a kétpólusúvá vált világra adott válaszként jött létre 1955-ben Jugoszlávia, Egyiptom, India és Indonézia vezetésével egy, a tömbökön kívüli politikát hirdető tömörülés is, az ún. el nem kötelezettek mozgalma.² Végezetül nem szabad megfeledkeznünk a Latin-Amerikában kiéleződő gazdasági, társadalmi és politikai problémákról, amely megoldására számos forгатókönyv jött létre a szubkontinensen, amelyek közül az egyik, ha nem a leghíresebb a kubai forradalom 1959-es győzelme volt. Ez ugyanis a térség országaiban működő különböző társadalmi, politikai, valamint fegyveres mozgalmakat ihlette meg, mint a fennálló gondok lehetséges orvoslása, arról nem is beszélve, hogy ez az esemény elhozta Latin-Amerika területére is a hidegháborús szembenállást.

1 Horváth 1985: 66; Kerekes 1974: 183–184.

2 Szilágyi Á. J. 2009: 410.

A brazil gazdasági csoda megtorpanása és az 1950-es években történő világpolitikai változások nyomán Brazília kénytelen volt addigi külpolitikáját megváltoztatni, s kiszélesíteni azt. Ennek nyomán került meghirdetésre a *Política Extrema Independente*, azaz a független külpolitikai irányvonal. Ezen új politika fő szószólói Jânio Quadros és João Goulart³ elnökök voltak.⁴ Jelen alfejezetben Quadros tiszavirág életűnek számító, mindössze 7 hónapos elnöklését kívánjuk bővebben bemutatni, ezen belül is külpolitikájára koncentrálva.

A tanár végzettségű Jânio Quadros politikai pályája bukásáig szép ívet mutatott. Először, mint Sao Pauló-i városi képviselő (1947–1951) érintkezik a nagypolitikával, majd a város polgármestere (1953–1955), később pedig a tartomány kormányzója lett (1955–1959).⁵ Az 1960 októberére kiírt választásokon pedig a Nemzeti Demokrata Unió (*União Democrática Nacional* – UDN) támogatásával megszerezte az elnöki pozíciót. Quadros a választások során a belpolitika korrupciótól való megtisztítására tett ígéretet. Ezzel szemben jelentéktelennek tűnő intézkedéseket hozott,⁶ illetve döntéseivel a bal- és jobboldal igényei között lavírozott, mellyel igazából egyik félt sem tudta igazán megnyerni magának.⁷

Ezzel szemben Quadros elnök külpolitikai törekvései már sokkal komolyabbnak mutatkoztak, ugyanis – ahogy arra már fentebb is tettünk említést – a külpolitikai nyitás az ő nevéhez köthető. Ennek egyik igen fontos sarokköve a szocialista országok felé való nyitás volt. Quadros pár hónapos elnöksége alatt ugyanis Brazília kereskedelmi kapcsolatot létesített Bulgáriával, Jugoszláviával, Romániával, Magyarországgal, Csehszlovákiával, Lengyelországgal és Albániával.⁸ Míg az alelnököt, João Goulartot Moszkvába és Pekingbe küldték hivatalos látogatásra, hogy a kapcsolat

3 João Belchior Marques Goulart (1919–1976): brazil politikus, 1952 és 1965 között a Brazil Munkáspárt (Partido Trabalhista Brasileiro – PTB) elnöke volt. 1956-tól 1961-ig Brazília alelnöke, majd az 1964-es katonai puccsig az ország elnöki pozícióját töltötte be. A nagyközönség egyszerűen csak Jangoként emlegette.

4 Szilágyi Á. J. 2009: 410.

5 Kutasi Kovács 1985: 11.

6 Ilyen volt többek között a parfümszórók, bikinik és a kakasviadalok betiltása. (Fausto 2011: 260.)

7 Fausto 2011: 259–260.

8 Szilágyi Á. J. 2009: 421.

felvételtől tárgyaljon ezen országok vezetőivel.⁹ A tárgyalások eredményeként Brazília még az évben diplomáciai kapcsolatot létesített mindkét állammal. A szocialista országokkal való kapcsolat építésén túl Brazília nyitni kezdett a dekolonizáció folyamán sorra felszabaduló afrikai és ázsiai országok felé is.¹⁰

Az új külpolitikai irányvonal azonban nagy port kavart, amely nyomán vita alakult ki a brazil politikusok körében, s két nagy tábor, egy a nyitás mellett és az az ellen érvelő tömörülés születését eredményezte. A kontra érvek képviselői (elsősorban antikommunisták, a hadsereg tagjai, vezetői, egyházi személyek) attól tartottak, hogy a nyitás politikája, különösképpen a szocialista országok felé történő közeledés potenciális biztonságpolitikai veszélyt hordozhat magában. Ugyanis az új irány ellenzői úgy vélték, hogy a keleti tömb országai által Brazíliában létrehozandó diplomáciai rezidentúrák ügynök- és kémközpontokként üzemelnének. S így teremtenék meg a kommunizmus erőletörését az országban. Ezzel szemben a pro-álláspontot képviselők a szocialista országokkal, ezen belül is a Szovjetunióval való kapcsolatépítést pragmatikus okokból, valamint gazdasági jelentősége révén támogatták. Illetve a külkereskedelem diverzifikálásával az Egyesül Államoktól való egyoldalú gazdasági függést kívánták csökkenteni.¹¹

Kuba és Brazília kapcsolata

Az új brazil külpolitika hatással volt az ország Kubával való kapcsolataira is. Ennek ellenére Brazília már a független irányvonal meghirdetése előtt is markáns álláspontot képviselt a szigetországban 1959. január 1-jét követően hatalomra jutó forradalmi kormánnyal kapcsolatban.

9 A Szovjetunió irányába tett kapcsolatfelvételi kísérlet valójában egy helyreállítási próbálkozás volt, ugyanis Brazília 1945 és 1947 között diplomáciai kapcsolatban állt a Szovjetunióval, ám a vasfüggöny leereszkedésével és a kétpólusú világ kialakulásával megszakadt a két ország közötti reláció. (Horváth E. 2020: 11.)

10 Szilágyi I. 2021: 10; A braziliai válság. *Magyar Nemzet* 1961. augusztus 29. 3.

11 A külpolitikai nyitás nyomán kialakult vitáról részletesen lásd: Szilágyi Á. J. 2009: 409–425.

Jânio Quadros elődje, Juscelino Kubitschek¹² ugyanis még elnöki ciklusa végén, 1961 januárjában kijelentette, hogy „kormányja nem szándékozik megszakítani diplomáciai kapcsolatait Kuba forradalmi kormányával.”¹³ Ezzel pedig Kubitschek szembement az Egyesült Államok akaratával, amely újabb szankciókat helyezett kilátásba a szigetország gazdasági elszigetelése érdekében, amely keretein belül többek között megkérte Brazíliát, hogy szakítsa meg kapcsolatait Kubával. Ám erre az akkori brazil elnök nemet mondott, csakúgy, mint az őt követő Quadros, illetve az ő utódja, Goulart is.¹⁴

Jânio Quadros Kubával való jó kapcsolatának kialakításában fontos szerepet játszott az a lépés, hogy még elnökké választása előtt Kubába utazott, ahol Fidel Castróval találkozott, akiről meglehetősen pozitív véleményt alakított ki, ezzel megalapozva későbbi jó kapcsolatát a kubai vezetővel. Emellett szintén a kubai úthoz köthető a későbbi brazil elnök azon kijelentése, miszerint Brazíliának el kell mélyíteni kapcsolatát a Szovjetunióval, ám ekkor még közeli barátai is azt mondták, „hogy Quadros-tól távol állnak ilyen fajta politikai elképzelések”.¹⁵ Azonban ismerősei tévedtek, a választási győzelmeket követően valóban megkezdődtek a két ország kapcsolatainak elmélyítésére irányuló törekvések.

Quadros elnöksége alatt többször is kiállt Kuba mellett az azt érő USA támadásokkal és retorziókkal szemben. Ennek egyik igen látványos mozzanata volt az a nyilatkozat, amelyet a brazil kormány az 1961. április 17–21 között zajló Playa Girón-i invázió¹⁶ nyomán levelet küldött Osvaldo Dorticos kubai elnöknek,¹⁷ amelyben Brazília támogatásáról biztosította

12 Juscelino Kubitschek (1902–1976): anyai ágról cseh felmenőkkel rendelkező brazil orvos és politikus. 1940 és 1945 között Belo Horizonte, a braziliai Minas Gerais állam fővárosának volt polgármestere. 1956-tól 1961-ig pedig Brazília elnöki pozícióját töltötte be. Elnöksége alatt lett Brazília fővárosa Brazíliaváros.

13 Brazília és Argentína fenntartja a diplomáciai kapcsolatokat Kubával. *Magyar Nemzet* 1961. január 10. 2.

14 Nazario 1986: 68.

15 Brazília új elnöke verset írt Izrael szépségéről. *Új Kelet* 1960. október 10. 7.

16 Playa Girón-i invázió: 1961. április 17-én egy, a CIA által kiképzett kubai emigránsokból álló zsoldos csapat szállt partra Kubában a Disznó-öbölnél (Playa Girón) azzal a céllal, hogy megdöntsék Fidel Castro hatalmát. A kubai kormány azonban április 21-re a hadsereg és a helyi milíciák segítségével leverte a szigetországba betolakodó fegyveres csoportot. Az eseményről részletesen lásd: Anderle 2004: 124.

17 Osvaldo Dorticos Torrado (1919–1983): kubai jogász, politikus, 1959 és 1976 között Kuba elnöke volt.

Kubát.¹⁸ Ezt követően pedig május 10-én egy nyilatkozatot adott ki a brazil kormány, amelyben „Kuba önrendelkezési joga mellett nyilatkozik meg és tiltakozik az ellen, hogy bárki is beavatkozzék Kuba belügyeibe”.¹⁹ Emellett a Quadros-kormányzat felajánlotta a segítségét a Kuba és az Egyesült Államok közötti közvetítéshez is, amely mindkét fél esetében süket fülekre talált.²⁰ Később 1962-ben, a rakétaválság idején a Kennedy-adminisztráció már nyitott lett volna a brazil kormány által felajánlott közvetítő szerepre, ám Kuba ezt nem fogadta el.²¹

Ernesto Che Guevara braziliai látogatásának közvetlen előzményei

A másik, s egyben nagy visszhangot kiváltó eleme a brazil-kubai kapcsolatoknak Ernesto Che Guevara augusztusi látogatása volt Braziliában. A kubai forradalmár meghívására az 1961. augusztus 5–17. között, az uruguay-i Punta del Estében megrendezett Amerika-közi Gazdasági és Szociális Tanács konferenciáján került sor. Az eseményen Ernesto Che Guevara, mint a kubai delegáció vezetője vett részt és jómaga is felszólalt.²² A hivatalos programok mellett a kulisszák mögött is igen érdekes események zajlottak, az egyik ilyen volt az argentin (Horatio Larretta), illetve a brazil (Edmundo Barbosa Da Silva) küldöttség vezetőinek közvetítése nyomán létrejött Guevara–Richard Goodwin megbeszélés is, amely végül eredménytelenül zárult. A két fél ugyanis egyedül a beszélgetés folytatásáról egyezett meg formálisan, de erre végül nem került sor a későbbiekben.²³

A Guevara–Goodwin találkozó azonban más aspektusból is fontos volt, ugyanis az észak-amerikai képviselő távozását követően Guevara még ott maradt beszélgetni a brazil és argentin képviselőkkel, akik felajánlották neki, hogy a konferenciát követően látogasson el országukba. Guevara elfogadta mind az Argentínába, mind pedig a Braziliába való meghívást.

18 Kolláth 1979: 38.

19 A válság filmje. Quadrostól Goulart bukásig. *Magyarország* 1964. április 19. 9.

20 Nazario 1986: 68.

21 Hersberg 2004: 4, 7–8.

22 Anderle 2004: 125., 126.

23 Horváth–Anderle 2000: 255, 256; FRUS, 1961–1963, Cuba, Vol. X. 257. számú irat.

Előbbi talán nem is oly meglepő, hisz a forradalmár maga is argentin származású volt. Míg a brazil látogatás elfogadásának háttérében Guevara az országról és annak elnökéről, Jânio Quadrosról alkotott pozitív képe állt, amelyet az 1962-ben megjelent, a Punta del Estében szerzett tapasztalatait összegző *Kuba és a „Kennedy-terv”* című írásában is megörökített. Ebben ugyanis Quadros elnökről, mint követendő példáról beszél az olyan latin-amerikai országok számára, „amelyek az Egyesült Államoktól függenek ugyan, de megőrizték a polgári szabadságjogok valamelyes látszatát”. Ehhez pedig hozzáteszi Guevara, hogy

„ezekben az országokban a szabad általános választások új emberek hatalomra kerülését eredményezhetik. Persze ezeknek az embereknek a választási hadjárat során körülbelül úgy kell beszélniük, ahogy Jânio Quadros elnök beszélt. Ígérniük kell valamit, és ígéreteiket igyekezniük kell teljesíteni”.²⁴

Továbbá a kubai forradalmár azt is kiemeli, hogy Punta del Estében – Bolívia és Ecuadoron kívül – Brazília volt az a latin-amerikai ország, amely „Kubára nézve kedvező hivatalos álláspontot foglalt el” az értekezleten.²⁵ Ám, hogy ez pontosan mit is takart, azt nem részletezi írásában a forradalmár.

Guevara Brazíliával kapcsolatos álláspontját tovább erősíti Alfonso Airos brazil külügyi államtitkár 1961 augusztusi jelentése a Punta del Este-i konferenciáról, amelyben alapvetően a Guevara és Goodwin közötti beszélgetésről számolt be. Ám emellett a jelentés záró részében beszámol a brazil nagykövet, Barbosa da Silva és a kubai forradalmár között lezajlott beszélgetésről is. Ebből pedig az derül ki, hogy „Guevara úr legfőbb vágya, hogy találkozzon Quadrosszal [...] hogy így erősítse meg a nem-beavatkozó irányvonalat, és eloszlassa a Szovjetunióval való szövetség vagy politikai hovatartozását illető kétségeket”.²⁶ Ez utóbbival kapcsolatban Guevara azt a kubai álláspontot szerette volna megerősíteni Quadrosban

24 Guevara 1962: 58.

25 Guevara 1962: 48.

26 WCDA *Telegram from the Brazilian Secretary of State for External Relations (Afonso Arinos) for the Cabinet in Brasilia, 19 August 1961, describing conversation between Ernesto „Che” Guevara and Richard Goodwin, Montevideo, Uruguay, 18 August 1961 3.*

– illetve Argentínában Arturo Frondiziban – hogy a szigetország csupán gazdasági kapcsolatban áll a Szovjetunióval, nem pedig politikai szövetségben.²⁷

Jânio Quadrosnak már elnökségét megelőzően is lehetősége nyílt megismerkedni Ernesto Che Guevarával. Először 1959-ben találkozott Guevarával,²⁸ amikor mindketten Kairóban tartózkodtak Gamal Abden-Nasszer egyiptomi elnök vendégeként. Ezt követően Quadrosnak, a már említett 1960 március–áprilisi havannai látogatásán nyílt lehetősége arra, hogy ismét szót váltson a kubai forradalmárral.²⁹

Quadrosban a találkozók nyomán igen pozitív kép alakult ki a kubai Che Guevaráról. Ez pedig nem is csoda, hiszen nézeteik több ponton is egybecsengtek, legalábbis ami a szuverenitást és a nemzeti (gazdaság) fejlődést érinti. E kérdésekben ugyanis mindketten a külpolitika diverzifikálását látták kulcsfontosságúnak, mivel egy országnak – ahogyan Guevara fogalmaz – „nincs saját gazdasága, ha idegen tőke hatja át, nem tud szabadulni annak az országnak a gyámsága alól, amelytől függ”.³⁰ Ezt a függőséget pedig csakis úgy lehet felszámolni, ha az adott ország „[...] szerződésekkel, az egész világgal folytatott kereskedelemmel biztosítja, hogy egyetlen külföldi hatalom sem tehessen olyan egyoldalú lépést, amely megakadályozza abban, hogy fenntartsa termelési ütemét”.³¹ A *Commandante*³² ezen megállapításai a külpolitikai diverzifikációról több pontban megegyeztek a korábbiakban már ismertetett, új brazil külpolitikai irányvonallal. Így nem is csoda, hogy Quadros már a Punta del Este-i értekezletet megelőzően is tett próbálkozást Guevara Brazíliába történő meghívására, vagy legalábbis információt szerezni arról, hogy a forradalmár el szeretne-e látogatni Brazíliába.

27 WCDA *Telegram from the Brazilian Secretary of State for External Relations (Alfonso Arinos) for the Cabinet in Brasilia, 19 August 1961, describing conversation between Ernesto „Che” Guevara and Richard Goodwin, Montevideo, Uruguay, 18 August 1961 3.*

28 1959 júniusában Che Guevara 3 hónapos diplomáciai útra indult az el nem kötelezettek országaiba, hogy ott piacot találjon a kubai cukornak, illetve új kereskedelmi partnereket a szigetország számára. Ennek keretein belül látogatott el a kubai forradalmár Egyiptomba. Erről részletesen lásd: Horvtáh–Anderle 2000: 238, 239, 240.

29 Dominguez Avia 2023: 38.

30 Guevara 1985: 98.

31 Guevara 1985: 100–101.

32 Che Guevara rangja, jelentése: őrnagy. Ezt a címet Fidel Castro adományozta neki, még a kubai forradalom idején.

Erre pedig az az esemény szolgáltatott ürügyet, hogy 1960. augusztus 4-én az Uruguayban megrendezett értekezletre tartó kubai küldöttség gépe nem tudott leszállni az ország fővárosában, Montevideóban. Így ehelyett Rio de Janeiróba kellett landolnia a repülőnek. Itt egy éjszakát töltöttek a kubaiak. Ezt az alkalmat pedig Quadros megragadta és követet küldött a városba, hogy kipuhatolja azt: Guevara hajlandó lenne-e egy hivatalos látogatásra eljönni Brazíliába a Punta del Este-i konferenciát követően.³³ Erre a választ, ahogyan az már a fentiekből is kiderült, csak az értekezleten adta meg, ami nem más volt, mint, hogy igen.

Che Guevara Brazíliában

Ernesto Che Guevara a Punta del Este-i értekezletről egyenesen Argentínába utazott, hogy ott titkos tárgyalásokat folytasson Frondizi elnökkel (hivatali idő: 1958–1962). Ezt követően pedig augusztus 18-án 23:30-kor Brazíliába érkezett egy egynapos hivatalos látogatásra. A látogatás protokolláris jellegű, vagy, ahogy Guevara fogalmazott „udvariassági látogatás volt”.³⁴ Ezt jól reprezentálja a forradalmár braziliai programja is. A kubai küldöttséget augusztus 19-én már korán reggel fogadta Jânio Quadros brazil elnök, a *Plaza de los dos Tres Podresen* (Három Hatalom tere), ahonnan továbbmentek a tér területén található, elnöki palotába a *Palácio do Planatoba*. Itt Quadros Guevarával egy zártkörű megbeszélésre vonult el. Ezt követően sajtótájékoztatóra került sor, majd a kubai forradalmár együtt ebédelt Brazíliaváros polgármesterével, Paulo Tarsóval. Az ebéd után városnézés következett, majd délután három órakor hazarepült a kubai küldöttség Havannába.³⁵

A Quadros–Guevara tárgyalás, ahogyan azt már előbb is kiemeltük, zárt ajtók mögött folytak, így a két politikus által átbeszélte témakörök tekintetében elhangzott információkról igen kevés adat áll rendelkezésünkre. Ám az biztos, hogy szóba kerültek a két ország közötti gazdasági kapcsolatok, valamint a bebörtönzött kubai katolikusok,³⁶ és a Kubában

33 Leira 2021.

34 Leira 2021.

35 Comendador 'Che' fez Janio Parar. *Diário Da Noite*, 1961. augusztus 19. 5.; Leira 2021.

36 A kérdéstről részletesen lásd: Horváth 2022: 94–106.

a brazil nagykövetségre menekült és ott tartózkodó, a Castro-rezsim által ellenforradalmároknak minősített kubaiak kérdése. Ez utóbbi két téma tekintetében a brazil államfő azt kérte Guevarától, hogy a kubai kormány részéről az érintett személyek humánus eljárásban részesüljenek. Mindemellett Quadros felajánlotta a Havanna és Washington közötti ellentétek megoldásában való közreműködést. Továbbá ígéretet tett arra, hogy Brazília – ahogyan eddig is – maximálisan támogatja Kuba önrendelkezéséhez való jogát. Guevara pedig arra tett ígéretet, hogy Kuba nem válik a Szovjetunió szatellit államává. Mindezt a felek a tárgyalást záró hivatalos sajtótájékoztatón is kijelentették.³⁷

A két ország közötti kereskedelemről szóló kérdések megvitatását kifejezetten érdekesnek és fontosnak tartotta Che Guevara, amely keretein belül szóba került egy kétoldalú kereskedelmi és pénzügyi megállapodásnak a lehetősége, ám konkrét egyezség nem született. Quadros a kérdéssel kapcsolatban csupán azt erősítette meg, amit a tárgyalást követő sajtótájékoztatón mondott beszédében is hangsúlyozott, hogy a két ország közötti gazdasági kapcsolat megerősítésében érdekelt a brazil kormány és nép is.³⁸ Quadros a megbeszélések zárásaként (immár hivatalos körökben) a Dél Keresztje Renddel (*Ordem do Cruzeiro do Sul*) tüntette ki Che Guevarát, amely a legmagasabb olyan kitüntetés volt, amit külföldi állampolgár Brazíliában kaphatott.³⁹

A Quadros és Guevara között lefolytatott beszélgetés szintén arra erősít rá, hogy ez egy protokolláris találkozó volt, de épp ezért merül fel a kérdés, hogy a brazil elnök számára miért is volt ennyire fontos Ernesto Che Guevara hivatalos látogatásra való meginvitálása az országba. A megbeszélés programpontjai alapján az a válasz olvasható ki, hogy a kubai forradalmár meghívásának háttérében brazil részről az ország, azaz Brazília jó presztízsből való feltüntetése és függetlenségének hangsúlyozása húzódnak meg. Quadros, véleményünk szerint, egyfajta jóságos nagytestvér képében szerette volna feltüntetni országát azáltal, hogy Guevarát Brazíliába hívta. Ezzel egyfelől azt próbálta megerősíteni a külvilág felé, hogy Brazília jó viszonyt kíván ápolni Kubával, a hatalmon

37 Dominguez Avia 2023: 38, 39.

38 Dominguez Avia 2023: 39; Botega 2011: 12.

39 Taibo 1996: 448; A braziliai váltság. *Magyar Nemzet* 1961. augusztus 29. 3; A váltság filmje. Quadrostól Goulart bukásig. *Magyarország*, 1964. április 19. 9.

lévő rezsimtől függetlenül, és épp ezért hivatalos találkozóra is hajlandó az ország jeles politikai személyeivel. Sőt mi több, támogatja Kuba önrendelkezéshez való jogát. Emellett Quadros minden bizonnyal azt is meg akarta mutatni, hogy ő nem hisz a Washington és Havanna között fennálló rossz viszony erőszakos úton történő rendezésében, mint egyetlen potenciális megoldás. Ehelyett ő inkább a párbeszédet javasolja, mint lehetséges békítő eszközt, gondoljunk itt a közvetítő szerepének felajánlására. Ezeket a gesztusokat azonban úgy teszi meg Kuba irányába, hogy közben nem hagyja figyelmen kívül az emberi jogokat sem, ugyanis a szigetország melletti kiállást a vallási és politikai foglyokkal való humánus bánásmód feltétele mellett biztosítja. Továbbá az a tény, hogy a brazil kormány hivatalos látogatásra hívja a híres-hírhedt Ernesto Che Guevarát, aki egy emblemikus alakja az Egyesült Államok által a kontinensen legveszedelmesebb ellenségének tartott Castro-féle Kubának, és ráadásul ezt a személyt kitünteti egy igen magas állami kitüntetéssel, abszolút Brazília külpolitikai függetlenségének, az USA és általában véve a nagyvilág felé történő kihangsúlyozása volt.

Röviden érdemes szót ejtenünk arról is, hogy kubai szemszögből miért is volt fontos Guevara villámlátogatása Brazíliában. Az ok a szigetország részéről is külpolitikai jelentőségű. Egyfelől így próbálta meg megakadályozni Havanna, hogy teljesen elszigetelődjön a szubkontinensen, vagyis igyekezett jó viszonyt kiépíteni Latin-Amerika legnagyobb és legerősebb gazdaságával rendelkező országával, Brazíliával, amelynek épp ezért vezető szerepe van a térségben. Így akár képes hatni a többi amerikai országra, még akár az északi nagytestvérré is. Itt érdemes megjegyezni, hogy hasonló okok vezérelték Guevara argentin látogatását is, ugyanis Argentína volt a szóban forgó időszakban a térség második legnagyobb gazdaságával bíró ország. Másfelől a találkozó révén Kuba is jelezni kívánta politikai függetlenségét a nagyvilág, azon belül is elsősorban Washington felé. Ezzel az üzenettel egyrészt azt kívánta sugallni a szigetország, hogy nincs rászorulva az USA kizárólagos segítségére, mert olyan erős gazdasággal rendelkező partnerei vannak, mint például Brazília. Továbbá igazolni kívánta azt is Havanna, hogy nem szatellit állama a Szovjetuniónak. Erre a magyarázat kubai részről pedig az előzőhöz hasonló, azaz a kis karibi szigetország tárgyalásokat folytat és jó viszonyban van más gazdaságilag erős államokkal is.

A látogatás hatásai

A Quadros–Guevara találkozóval kapcsolatban mindenképpen érdemes kihangsúlyozni, hogy sem Guevara meghívása, sem pedig az érdemrenddel való kitüntetés nem a szocializmus és kommunizmus elismerését és/vagy támogatását jelentette Jânio Quadros részéről.⁴⁰ Ez csupán egy diplomáciai húzás volt az elnöktől. De valójában ez a lépés tényleg helyes és jól megfontolt volt? Illetve összefüggésben állt ez a döntés az államfő politikai karrierjének végével? A következőkben erre a kérdésekre kívánunk választ adni.

Ernesto Che Guevara érkezését nagy várakozás előzte meg a brazil nép körében, különösen Rio de Janeiróban és Sao Paulóban, ahol emberek ezrei vonultak ki az utcákra kubai zászlókkal és Guevara képeivel.⁴¹ Azonban a lakosság egy részében, mégpedig a katonák és konzervatívok körében, akik egyébként is elleneztek a Quadros-féle külpolitikai nyitást, rosszalást váltott ki a kubai forradalmár látogatása – derül ki egy korabeli, CIA által készített jelentésből.⁴² Ennek ellenére erőteljesebb fellépésre nem került sor a Guevara-találkozó nyomán az ellenzék részéről egészen addig, amíg Quadros a kubai forradalmárnak nem adományozta a Dél Keresztje érdemrendet.

Ezt a gesztust Quadros külpolitikájának ellenzői és a lakosság egy része ugyanis a kommunizmus elismeréseként értelmezte, révén, hogy Kuba a Playa Girón-i inváziót követően hivatalosan is bejelentette, hogy a szocializmus útjára tért. Vagyis egy szocialista ország befolyásos politikai személye lett kitüntetve, aki maga sem tagadta meg a marxista tanokat. Guevara kitüntetése nyomán tiltakozási hullám indult Brazíliában, amely megmozdulások élén Quadros korábbi támogatója, Carlos Lacerda,⁴³ Guanabara állam⁴⁴ kormányzója állt.⁴⁵

40 Fausto 2011: 260.

41 Leira 2021.

42 JFKPOF *Following Memorandum on Quadros' Registration prepared by CIA*, 25 August 1961. 1.

43 Carlos Frederico Werneck de Lacerda (1914–1977): brazil újságíró és politikus. 1960 és 1965 között Guanabara állam kormányzója volt. Az 1961-es választások idején Jânio Quadros mellett kampányolt. Lacerda azonban ellenezte a keleti nyitást, ő maga inkább a nyugati irányzat híve volt.

44 Guanabara államot 1960-ban hozták létre a Guanabara-öbölnél, amely magában foglalta Rio de Janeiro városát is. Végül 1975-ben Rio de Janeiro államba olvasztották be Guanabarát.

45 CIA FOIA *Central Intelligence Bulletin*, 22 August 1961. 5.

Annak háttérében, hogy Lacerdának a zavargásokban vezető szerepe volt, és egyben annak szószólójává vált, a Quadrosban való csalódása húzódtott meg. Lacerda ugyanis az elnök által útjára indított független külpolitikai irányvonalat, amely keretein belül Brazília nyitni kezdett a szocialista országok irányába, árulásnak tekintette. Ez pedig nem is csoda, hiszen az amerikai titkosszolgálati jelentések beszámolója alapján Lacerda volt a korabeli „brazil közélet legelkötelezettebb és legszókimondóbb antikommunistája”.⁴⁶ Mindezt pedig tökéletesen bizonyítja azon megnyilvánulása, amellyel Guevara kitüntetését illette: „Legnagyobb kitüntetésünket egy nemzetközi gonosztevőnek adományozták [...] Keresztet helyeztek egy ördög mellé.”⁴⁷ Emellett magának az elnöknek, Quadrosnak is címzett egy kérdést a gesztussal kapcsolatban: „Mit tett Guevara Brazíliáért, hogy kitüntessék?”⁴⁸ Szintén igen beszédes volt a kormányzó azon lépése is, amikor Guevara látogatását követően átadta Rio de Janeiro város kulcsát Tomny Varonának, a kubai emigránsok egyik vezetőjének, ezzel is kifejezve nemtetszését a kubai forradalmár állami kitüntetésével kapcsolatban.⁴⁹ Ezen kívül Lacerda azzal kívánta tovább szítani a feszültséget Quadrossal szemben, hogy elkezdett egy olyan hírt terjeszteni, miszerint „Quadros a törvényhozás rovására próbálja megerősíteni hatalmát”.⁵⁰ Vagyis Lacerda ezzel burkoltan azt állította, vagy legalábbis azt kezdte el pedzegetni, hogy az elnök diktatúrát kívánt kialakítani Brazíliában pozíciója megerősítése érdekében.⁵¹

Lacerda mellett agitált néhány brazil ellenzéki lap is, amelyek közül az egyik Brazília megsértéseként értékelte a kereszt adományozását, derül ki egy korabeli CIA jelentésből.⁵² A szóban forgó CIA dokumentum továbbá arra is rávilágít, hogy a Quadros elleni tüntetés nem volt előzmény nélküli, és tulajdonképpen a Guevarának adott kitüntetés már csak az utolsó csepp volt a pohárban az új brazil külpolitikai irányvonalat

46 JFKPOF *Request for Appointment with the President for Governor Carlos Lacerda, of the State of Guanabara (Brazil)*, October 18, 1961.

47 Idézi: Kerekes 1974: 184–185.

48 *Diário do Noite*, 1961. augusztus 21. 10.

49 Goulart, Denys, Farias, Brizzola, Lacerda... A brazil válság főszereplői. *Dél amerikai Magyarság* 1961. szeptember 7. 2.

50 JFKPOF *The Situation in Brazil*, 28 August 1961. 1.

51 Brazil kérdőjelek. *Észak-Magyarország*, 1962. május 16. 2.

52 CIA FOIA *Central Intelligence Bulletin*, 22 August 1961. 5. A jelentésben azonban nem szerepelt a brazil lap címe.

ellenzők számára. Ezt látszik alátámasztani a *United State Intelligence Board* (USIB) értesülése is, miszerint már augusztus 8-án, azaz tíz nappal Guevara érkezése előtt az USA hírszerzése jeleket vett észre arra vonatkozóan, hogy Quadros szocialista blokk felé történő nyitása egy potenciális belső konfliktus kialakulásának lehetőségét hordozza magában.⁵³

A CIA továbbá a tiltakozás egyik katalizátoraként értékelte Quadros augusztus 18-ai lépését is, amikor is „[...] a brazil elnök nyilvánosságra hozta válaszáat a Szovjetunió Minisztertanácsának levelére”.⁵⁴ Quadros ebben ugyanis kijelentette, „örül annak, hogy a Szovjetunió elismerte Brazília aktív és független jelenlétét a nemzetközi szintén”.⁵⁵ Az elnök ellenzéke ezt a kijelentést akár a kereskedelmi kapcsolatokon túl egy szívélyes baráti kötelék kiindulópontjaként is értékelhette. Ám ez utóbbinak vajmi kevés esélye lehet. Véleményünk szerint ugyanis a brazil elnök válasza – csakúgy, mint Guevara kitüntetése – egyfajta gesztus volt a Szovjetunió felé, hogy az elnök így erősítse meg Brazília független külpolitikai irányvonalát. Egy azonban biztos, a CIA jól látta, hogy ez a gesztus is tovább növelte az elnökkel szembenálló katonák és konzervatívok ellenszenvét.

Jânio Quadros bukása

Az Ernesto Che Guevara kitüntetése nyomán keletkezett tiltakozások „Quadros elnököt kellőképpen aggasztották [...] ezért Brazíliavárosból visszatért Rio de Janeiróba, hogy ott egy sor találkozót tartson a tiltakozó mozgalom vezetőivel”.⁵⁶ Azonban a tárgyalások nem jártak sikerrel, s a Quadrossal szembeni tiltakozások tovább folytatódtak. Mígnem Jânio Quadros augusztus 25-én váratlanul bejelentette lemondását, miután az ezt megelőző napon Lacerda a rádióban arról beszélt, hogy az igazságügyi miniszter, Oscar Pedroso Horta egy Quadrost támogató puccskísérletet

53 JFKPOF *Following Memorandum on Quadros' Registration prepared by CIA*, 25 August 1961. 2.

54 CIA FOIA *Central Intelligence Bulletin*, 22 August 1961. 5.

55 CIA FOIA *Central Intelligence Bulletin*, 22 August 1961. 5.

56 CIA FOIA *The President Intelligence Checklist*, 22 August, 1961. 4.

tervez végrehajtani.⁵⁷ Ezzel hét hónapot követően véget ért Quadros elnöki ciklusa. 1961. augusztus 29-én pedig Jânio Quadros családjával együtt egy brit hajón, előre be nem jelentett úticéllal elhagyta Brazíliát.⁵⁸

Quadros lemondásának pontos oka azonban nem teljesen tisztázott, ugyanis az elnök tartózkodott az egyenes és tényszerű válaszdástól.⁵⁹ Egy azonban biztos: az elnök, amikor úgy vélte, hogy a brazil független külpolitikai irányvonal nevében az ország egyik legmagasabb kitüntetését odaítéli egy olyan sokakat megosztó személynek, mint Ernesto Che Guevara, az minden bizonnyal valóban hozzájárult ahhoz, hogy megrendüljön a politikai renoméja Quadrosnak. Továbbá mindez ürügyként szolgált ahhoz, hogy politikai ellenfelei ellenállást szítsanak az elnökkel szemben. A fentiekben többször is ismertetett USA titkosszolgálati jelentésekből viszont az is egyértelműen kiolvasható, hogy a Quadros külpolitikájával szembeni feszültség már Guevara látogatását megelőzően is egyre csak növekedett. Így a Commandante kitüntetése az egyik legmagasabb brazil állami érdemrenddel egyszerűen szétfeszítette a brazil társadalom konzervatív tagjainak ellenszenvével teli léggömböt, amely egy heves tiltakozás formájában öltött testet, s végül az elnök lemondását eredményezte. Mindezek ellenére Quadros egy későbbi nyilatkozatában úgy fogalmazott, hogy joga volt odaítélni a díjat Guevarának, mert ezzel is szembeszállt a külföldi erőkkal,⁶⁰ vagyis országa függetlenségét hangsúlyozta és védelmezte ezen tétével.

Quadros lemondásának egy másik okát Boris Fausto fogalmazta meg, a magyar nyelven is elérhető *Brazília rövid története* című munkájában. A szerző ebben azt vázolja fel, hogy Quadros lemondása egy politikai taktika része volt, ugyanis

„az elnök azt remélte, hogy egy ilyen teátrális húzással nagyobb arányú kormányzati hatalomra tehet szert, miközben bizonyos mértékig megszabadul a kongresszustól, illetve a pártoktól. Azt gondolta magáról, hogy az elnökválasztás során nélkülözhetetlen

57 Horta tagadta ezt a vádat. (Fausto 2011: 261.)

58 JFKPOF *CIA Bulletin*, 23 January – 23 October, 1961. 3.

59 Fausto 2011: 261.

60 Brésil L'ancien président Janio Quadros dénonce le régime militaire. *Le monde*, 1968. június 22.

a pártok számára, illetve, hogy elnökként Brazília számára is pótolhatatlan.” – írja a brazil történész.⁶¹

Ha valóban ez vezérelte Quadrost abban, hogy lemondjon, akkor viszont nem is olyan biztos, hogy alaptalan volt Lacerda azon állítása, miszerint az elnök diktatúrára, vagy legalábbis autoriter rendszer kialakítására törekszik.

Szintén az elnök tudatos lemondásáról számol be a CIA 1961. augusztus 28-i jelentése is, miszerint Quadros „lehet, hogy indulatában lemondott, remélve, hogy közkívánatra visszahívják, de talán azt is érezte, hogy ha nem hívják vissza, akkor az ország megkapja azt a káoszt, amelyet megérdemel”.⁶² Mind Fausto gondolatmenetéből, mind pedig a CIA jelentésből az elnök dölyfössége, valamint igen erős egója olvasható ki, miszerint saját magát pótolhatatlannak találta Brazília éléről, és talán lehet épp ez okozta a bukását. Quadros ugyanis eltaktikázta magát, politikai népszerűségét pedig túlértékelt. Lemondásával nemhogy nagyobb befolyásra nem tett szert, de a megdöbbenésen kívül még nagyobb társadalmi ellenállást sem váltott ki hívei és szimpatizánsai körében.⁶³ Ennek ellenére támogatói nehezteltek a volt elnökre, ugyanis Quadros ezen lépését követően elárulva, elhagyatottnak érezték magukat. S ahogy a francia *Le Monde* napilap egy 1968-as számában fogalmazott: „[...] kevés brazil bocsájtotta meg Jânio Quadrosnak, hogy 1961-ben lemondott köztársasági elnöki címéről.”⁶⁴ Ez utóbbi idézettel kapcsolatban érdemes azt is megemlíteni, hogy azon cikk, amelyből az idézett mondat származik már az 1964-es katonai puccs után keletkezett, vagyis itt már a diktatúra alatt élő brazil nép utólagos véleményét halljuk vissza Quadros politikájával és lemondásával kapcsolatban.

Quadros bukása azonban nem jelentette egyben a független külpolitikai irányvonal vesztét, ugyanis az elnöki hivatalban 1961. szeptember 7-től alelnöke, João Goulart követte őt, aki tovább folytatta elődje külpolitikai törekvéseit. Ennek nyomán pedig Goulart elnöksége alatt 1962-ben

61 Fausto 2011: 261.

62 JKPOF *The Situation in Brazil*, 28 August 1961. 2.

63 Szilágyi I. 2021: 11.

64 Brésil L'ancien président Janio Quadros dénonce le régime militaire. *Le Monde*, 1968. június 22.

létrehoztak egy, a keleti blokkal folytatott kereskedelmet koordináló hivatal, a *Comissão Lestét* (*Colest*), azaz a Keleti Bizottságot. Ezt megelőzően még 1961 novemberében Brazília és a Szovjetunió diplomáciai kapcsolatot létesített egymással.⁶⁵

Ami pedig a brazil-kubai kapcsolatokat illeti – ahogyan arra már a tanulmány során korábban is utaltunk – Goulart sem volt hajlandó végrehajtani az USA által kért megszorító intézkedéseket a szigetországgal szemben. Ezt jól példázza az is, hogy Brazília az 1962. év elején Kuba gazdasági elszigetelésének céljából megrendezett, s a szigetország Amerikai Államok Szervezetéből (AÁSZ) való kizárását eredményező II. Punta del Este-i értekezletet követően sem szakította meg diplomáciai kapcsolatait a kis karibi állammal.⁶⁶ A Punta del Estében megrendezett konferenciával kapcsoltban érdemes megjegyezni azt is, hogy ott Brazília (Argentína, Bolívia, Chile, Ecuador és Mexikó mellett) tartózkodó álláspontot foglalt el Kuba AÁSZ-ből történő kizárásával kapcsolatban. Sőt, mi több, a brazil delegáció az elszigetelés helyett azt a javaslatot tette, hogy Kuba lépjen a semlegesség útjára, olyan formában, mint ahogyan azt Finnország tette 1948-ban, amikor is a Szovjetunióval egy baráti, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási megállapodást kötött meg. Ezt az opciót azonban Fidel Castro elutasította.⁶⁷ A brazil-kubai viszony csak 1964-ben, Goulart bukását követően romlott meg, amely a két ország közötti diplomáciai kapcsolatok szüneteltetését eredményezte.

A független brazil külpolitikai irányvonal 1964-ben végül mégis vereséget szenvedett, miután áprilisban a hadsereg puccsal átvette a hatalmat. Azonban teljes vereségnek ez sem volt mondható, ugyanis az új irányvonal keretében létesített kapcsolatait nem szakította meg Brazília

65 Szilágyi Á. J. 2009: 421.

66 A II. Punta del Este-i értekezlet 1962. január 22-én vette kezdetét, ahol az Egyesült Államok azt kívánta elérni, hogy a latin-amerikai országok mindenféle diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatot szüntessenek meg Kubával. Ezzel szemben „csak” a szigetország Amerikai Államok Szervezetéből (AÁSZ) való kizárása valósult meg, valamint az, hogy a maradék hét latin-amerikai ország (Argentína, Brazília, Bolívia, Chile, Ecuador, Mexikó és Uruguay) közül, amely még fenntartotta kétoldalú kapcsolatait a szigetországgal, Argentína és Ecuador szakítson Kubával. Erről részletesen lásd: Kerekes 1979: 113–115.

67 Brazília Kuba „finnlandizációjára” tett kísérletéről, és annak kubai oldalról történő elutasításáról részletesen lásd: Horváth E. 2022: 162.

a katonai diktatúra időszakában, csupán jegelte azokat, ezen belül is elsősorban a szocialista országokkal (köztük Kubával is) fenntartott relációit.⁶⁸

Összegzés

Ernesto Che Guevara Brazíliába való meghívásával Jânio Quadros elnök alapvetően a független brazil külpolitikai irányvonalat kívánta erősíteni, még jobban kihangsúlyozni azt. Ez azonban fordítva sült el, és az elnök hivatalába került a kubai forradalmár látogatása. Így összességében megállapítható az, hogy Quadros lemondásában volt szerepe Che Guevara braziliai látogatásnak. Ám Quadros esetében a fő indok mégsem ez volt. Ugyanis az elnök által folytatott új külpolitika már sokkal korábban megosztotta a brazil politikai szereplőket, illetve a társadalom egy részét is. Épp ezért Guevara látogatása már csak az ürügy volt arra, hogy nemtetszésüket nyílt formában is kifejezzék Quadros ellenzői. Mindazonáltal ez még mindig csak egy részét képezte az elnök lemondásának. A másik ok ugyanis Quadros saját személyébe vetett túlzott bizalma volt, miszerint, ha lemond, hívei szemében mártírrá válhat, s ezzel pedig még jobban megerősítheti saját hatalmát. Az elnök azonban tévedett, a megdöbbenésen kívül nem váltott ki egyebet lemondása.

68 Szilágyi Á. J. 2009: 421.

Források

Central Intelligence Agency Freedom of Information Act Electronic Reading Room (CIA FOIA)

Central Intelligence Bulletin, 22 August 1961. <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP79T00975A005900110001-4.pdf> – utolsó letöltés: 2023. április 17.

The President Intelligence Checklist, 22 August, 1961. https://www.cia.gov/readingroom/docs/DOC_0005959010.pdf – utolsó letöltés: 2023. április 17.

Foreign Relations of the United States (FRUS)

1961–1963, Cuba, Vol. x. 257. számú irat. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v10/d257> – utolsó letöltés: 2023. december 15.

Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. President's Office Files, Boston (JFKPOF)

CIA Bulletin, 23 January – 23 October, 1961. https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/jfkpof-112-013#?image_identifier=JFKPOF-112-013-p0061 – utolsó letöltés: 2024. január 13.

Following Memorandum on Quadros' Registration prepared by CIA, 25 August 1961. https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/jfkpof-112-013#?image_identifier=JFKPOF-112-013-p0056 – utolsó letöltés: 2024. január 13.

The Situation in Brazil, 28 August 1961. https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/jfkpof-112-013#?image_identifier=JFKPOF-112-013-p0069 – utolsó letöltés: 2024. január 13.

Request for Appointment with the President for Governor Carlos Lacerda, of the State of Guanabara (Brazil), October 18, 1961. https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/jfkpof-112-013#?image_identifier=JFKPOF-112-013-p0104 – utolsó letöltés: 2024. január 13.

Wilson Center Digital Archive, Washington (WCDA)

Telegram from the Brazilian Secretary of State for External Relations (Alfonso Arinos) for the Cabinet in Brasilia, 19 August 1961, describing conversation between Ernesto „Che” Guevara and Richard Goodwin, Montevideo, Uruguay, 18 August 1961. <https://digitalarchive.wilson-center.org/document/91152/download> – utolsó letöltés: 2023. április 19.

Délamerikai Magyarság, 1961.

Diário do Noite, 1961.

Észak-Magyarország, 1962.

Magyar Nemzet, 1961.

Magyarország, 1964.

Le Monde, 1968.

Új Kelet, 1960.

Guevara, Ernesto Che 1962: Kuba és a „Kennedy-terv”. *Béke és Szocializmus* (6.) 2. 47–58.

Guevara, Ernesto Che 1985: Soberanía política e independencia económica. In: Aricó José (Ed.): *El socialismo y el hombre nuevo*. Madrid, 95–112.

Hivatkozott irodalom

Anderle Ádám 2004: *Kuba története*. Akkord Kiadó Szeged.

Botega, Leonardo da Rocha 2011: A visita do revolucionário errante: Che Guevara na Argentina e no Brasil. *Revista Semina* (9.) 1. 1–19.

Dominguez Avia, Carlos Federico 2023: Jânio Quadros, a questão cubana e a Guerra Fria Latino-Americana, 1961. Testando os limites da Política Externa Independente. *Varia Historia* (39.) 79. 1–48. <https://doi.org/10.1590/0104-87752023000100004>

Fausto, Boris 2011: *Brazília rövid története*. Equinter Kiadó, Budapest.

Hershberg, James G. 2004: The United States, Brazil, and the Cuban Missile Crisis, 1962 (Part 1). *Journal of Cold War Studies* (6.) 2. 3–20. <https://doi.org/10.1162/152039704773254740>

Horváth Emőke 2020: Az első Havannai Nyilatkozat keletkezésének körülményei. *ORPHEUS NOSTER* (12.) 7–20. <https://doi.org/10.51384/cert-07.14>

Horváth Gyula – Anderle Ádám 2000: *Perón – Che Guevara*. Pannonica Kiadó, Budapest.

Horváth Gyula 1985: A demokratikus erők Brazíliában (1968-1964). *Párt-történeti Közlemények* (31.) 2. 65–92.

- Kerekes György 1979: *A kubai forradalom (1959–1975)*. Európa Kiadó, Budapest.
- Kerekes György 1974: *Kubától-Chiléig. Forradalmak és ellenforradalmak Latin-Amerikában*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Kolláth György 1979: A jelenlegi brazil külpolitika néhány sajátossága. *Külpolitika - A Magyar Külügyi Intézet elméleti-politikai folyóirata* (6.) 1. 34–50.
- Kutasi Kovács Lajos 1985: Brazil változások. *Amerikai Magyar Népszava* 1985. február 8. 11.
- Leira, Lois Perez 2021: Brasil. A 60 años de la visita oficial de Ernesto Guevara al país. *Resumen Latinoamericano* <https://www.resumenlatinoamericano.org/2021/08/21/brasil-memoria-60-aniversario-de-la-visita-oficial-de-ernesto-guevara-al-pais/> - utolsó letöltés: 2023. december 15.
- Nazario Olga 1986: Brazil's Rapprochement with Cuba: The Process and the Prospects. *Journal of Interamerican Studies and World Affairs* (28.) 3. 67–86. <https://doi.org/10.2307/165708>
- Szilágyi Ágnes Judit 2009: Magyarország és a független külpolitikai törekvéseket övező vita Brazíliában az 1950-es és 1960-as évek fordulóján. In: Háda Béla – Majoros István – Maruzsa Zoltán – Petneházi Margit (szerk.): *Két világ kutatója (Urbán Aladár 80 éves)*. ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, Budapest, 409–425.
- Szilágyi István 2021: Egy modernizációs kísérlet tapasztalatai Brazíliában. João Goulart kormányzásának három éve. *Mediterrán Világ* 50. 5–35.
- Taibo, Paco Ignacio 1996: *Ernesto Guevara, tambien conocido el Che*. Editorial Joaquín Mortiz, Mexico.